

Bojtár Endréről és útjelzőiről

Az úgy volt,* hogy Bojtár Endre, akinek a könyve (*Útvesztők, útjelzők*, 2015) miatt gyűltünk össze: hogy Bandi bizonyos idővel ezelőtt megkért, mutassam be a könyvét, azzal, hogy az általam eszközendő bemutatás után majd Mészáros Sándor és én beszélgetünk vele. Ez állt a meghívón is, amelynek hívására most az Írók Boltjának emeleti helyisége megtelt érdeklődőkkel. De ő utóbb, a rá mindig jellemző szerénységgel, nem érezte elégnek vagy elég súlyosnak azt, hogy mi ketten mutassuk be könyvének különböző oldalait, magyarul: aspektusait, és ezért szakértőket kért föl,** akik majd behatóbban beszélnek ezekről az aspektusokról. Ezt hívják *second thought*-nak, mely utólagos gondolat gyakran jobb, mint az első, amit papírra vetett az ember. És minthogy a komoly szakértők, barátaink, való-

ban itt vannak, én fölmentve érzem magam az eredetileg nagyobb szabásúnak vélt feladat alól.

Ezennel tehát bemutatom a könyvet, itt van (*felmutatja*). Szép. Nagyobb formátum, mint a regények vagy esszékötetek, kisebb, mint a tudományos könyvek, súlyos (konyhai mérlegen 988 gramm), papírkötés (de ha keveset forgatjuk, nem esik szét), 581 oldal, mind tele betűkkel. Van kiadója, ez a Kalligram, van a hátán fülszöveg (alatta Szilágyi János György neve), van tervezője (Herner János, aki Bojtárral és másokkal együtt a 2000 alapító szerkesztője volt), van ára is, annyi, amennyi, alig több, mint amennyi az előjegyzés volt, és a szokásos kedvezményeket is meg lehet kapni rá. Akinek még nincs meg, sürgősen vegye meg, mert ha az *auf-lag* elfogyott, már nem lesz kapható.

Most már „kissé magasabban” (*paulo maiora canamus*): azt mondhatom, hogy ez egy nagyon jó könyv. Fontos, tartalmilag is súlyos, nagyon sokoldalú könyv. A minap megnéztem a Széchényi Könyvtár katalógusában:

* Az Írók Boltjában tartott könyvbemutatón, 2015. november 20-án. Nyomtatásban nem jelent meg.

** Klaniczay Gábort, Balogh Magdolnát és Farkas Zsoltot.

Bojtár Endre neve alatt 180-velahány tétel van. Ebben benne van Bojtár B. Endre (a szerkesztő), Bojtár Péter (a fordító, s a jelen kötet szerkesztője), sőt még a nekem oly kedves Ancinak (Bojtár Anna) is egy-két tétele, és sok-sok fordítás. De alapjában véve – úgy látom, lassan jön felfelé a lépcsőn a szerző, meg kell fontolnom a szót –, de alapjában véve ez a témérdek bibliográfiai tétel mégis Bojtár Endre munkásságát regisztrálja.

Otthon, a saját könyvespolcaimon, illetve néhányat csak a katalógusban, körülbelül tizenöt igazi könyvét, tartalmilag komoly könyvét számoltam meg, önálló köteteiket. Vannak közöttük kimondottan politikai jellegű könyvek, amelyek a rendszerváltás pillanatában Litvániának a helyzetét, közelmúltját és politikai alakulását vizsgálták (*Európa megrablása*, 1989; *Litván kalauz*, 1990). Ezek kortörténeti, politikai esszék, szaktörténészre valló, még ha ő nem is az, hely- és forrásismeret alapján. Bojtár újjbegyében érezte és érzi a baltikumi világot. Nem véletlen, hogy annak idején nagyköveti vagy attaséi állásra is deszignálva volt valahol a Baltikumban (Litvánia?) – kinevezését magyar belpolitikai elmozdulások tették lehetetlenné; szerintem így jobban járt. De hasonlóan intim ismerőse a lengyeleknek, cseheknek. Az orosz irodalom egy részének. Stb. Fordításai ezekből a nyelvekből, régi és kor-

társi szövegek, ha némelykor csupán pénzkeresetet szolgáltak is (hogyan másképp éljen meg egy kezdő irodalomtörténész a hatvanas években?), összességükben, hosszú távon gazdag szellemi termést hoztak: Bojtár egyenként is, összehasonlításban is (a bűvös szó: *komparatiztika*) megismerte a kelet-európai országokat, kulturális, irodalmi törekvéseiket, íróikat, az utóbbiak közül többekkel össze is barátkozott, ami nem feltétlenül árt a tudományos elemzésnek, és legalább olykor elfogult is lehetett. Továbbá, vannak Bojtárnak irodalomtudományi, talán inkább úgy mondanám, irodalomelméleti munkái, amelyek meghökkentően eredetiek, meghökkentően alapos nemzetközi olvasottságról, tájékozottságról tanúskodnak, legfőképpen pedig probléma-érzékenyek. Ide sorolom *Egy kelet-európeér az irodalomelméletben* című cikkgyűjteményét (1983), bár nemcsak *strukturalizmus* és hasonló idegen szavak vannak benne, egyebek is, például, elméleti dimenziójú kritikák kortárs írókról (Tandori, Konrád, Esterházy). Tandoriról írva, 12 teljes oldalon mellékeli a „Godot” teljes *aero-mobil*-ját, amely valóságos íróasztal-turizmus, illik egy tudóshoz, aki mégiscsak többet ül (Eötvös-collegiumi szlengben: seggel), mint repül vagy szárnyal.

Azt hiszem, hogy mindezek mellett is Bojtár főműve a *Bevezetés a*

baltisztikába című, most már majdnem húszéves könyve (1997), amely két évvel később angolul is megjelent. A könyv történelmi, vallás- és egyháztörténeti, ethnikai identitás-problémákat tárgyal, egészen mélyrehatóan, egészen sokoldalúan. Erről itt ennyit.

Lassan eljutok ehhez a mostani könyvéhez, amely körülbelül a 2014. évi állagfelmérése munkáinak. A könyv nem adja meg a cikkek eredeti közlési helyét, nem ad mellettük évszámokat, mintha azt sugallná, hogy minden *mai*. És tényleg; ha keletkezését tekintve nyilván nem is, de hangját és mondanivalóját tekintve biztosan az. Ebben a könyvben is a baltisztikai dolgozatok állnak a súlypontban. A könyvnek, Bojtárra jellemzően, ellentétre épülő, de humort is felvillantó címe van, fentebb már említettem: *Útvesztők – útjelzők*. A szerkezet is hasonló szellemű. A tartalomjegyzéket nézve (ez, szerencsére, van), először egy ilyen fejezetcímet látunk, kis kezdőbetűvel szedve, hogy: „elméletileg”, majd lejjebb ezt: „összehasonlításuképpen” (azaz a komparatiztika, magyarul újjászülvé). Ez a két fejezetcím fogja közre a „baltisztikát”. Az elmélet részben van elrejtve egy izgalmas műhelytanulmány is Bojtár litván szótáráról. Az utolsó fejezetben pedig alkalmi, de úgy mondhatnám, maradandó, esetenként talán tartós életre számító írások Nádasról, Esterházyról, Horatius fordítása ürü-

gyén Kőríz Imréről, de a legzengőbb (pátosz!) hangon Stoll Béláról, a szövegkritika nagymesteréről, klasszikusáról, barátunkról. Bojtár szeretettel, azaz tisztelet nélkül ír Esterházyról, mit ír, köztöködik vele – de megtudjuk, szerinte mi a *Javított kiadás*-ban a jelentések ára; nem mondom meg, tessék elolvasni (mellesleg, az a benyomásom, hogy Bojtárnak a *kissregény* volt a nagy Esterházy), és megtudjuk, mint a többi kortársról, mint Bojtár korábbi könyveiben Bulgakovról, Norwidról, Miłoszról, mi a nagy irodalom.

De mindezen csemege mellett is az *Útvesztők, útjelzők* szellemi súlypontja mégiscsak a baltisztika. Nos, hiába kelti *ballisztikai* (© Esterházy, Bojtárral csúfolódva) kutatásaiban Bojtár – jogosan, indokoltan – azt a látszatot, hogy történettudományi (nyelvészeti, egyháztörténeti stb.) szakmunkákat ír, látszik a (gör.) *belosztaszisz*, (lat.) *ballista* (hadtudományi szakkifejezés: nyílkilövő állvány), amelynek irányzéka messzi célra van szegezve. Bojtár a balti népek történetében alapjában véve egy olyan morfológiai jelenséget ismert föl, amely jelenség az egész világtörténelmen végigvonul. A nyelvek, népek vagy ethnikumok, territóriumok (territoriális államok) létének képlékenységét: szüntelen alakulását. Ez a felismerés releváns az ókori Kelet történetének kutatásában éppúgy, mint a napjainkban,

szemünk előtt lejátszódó folyamatok megértésében. Bojtár szeretett Litvániájának hol államszervezete nem volt, hol országa, hol lakossága és nyelve, írásbelisége is csak a kora-újkorban bontakozott ki az indo-európai, majd balti egységből, a lengyel–litván unióból: és ma van Litvánia, litván lakossággal, litván nyelvvel (lásd Bojtár szótárát), litván irodalommal. Hasonló folyamatok játszódtak vagy játszódnak le szinte szemünk előtt északi és déli, keleti és nyugati szomszédságunkban, gondoljunk a szlovák vagy a bosnyák, a ruthén (ruszin) vagy az osztrák (!) nép történetére. És a Közel-Keleten is, lásd a kurdokat, akiknek hosszú történelme van, de országuk még nincs, vagy lásd a síitákat, akik lehet, hogy „nép”. És hát a magyar történelemben is, az őstörténet vagy az őstörténeti fantazmagórák helyett az egyetlen megfontolásra érdemes modell az ethnogenezis, nincs természetől fogva létező nyelv és nép, nincs a balti istenektől vagy Hadúrától, esetleg Máriától „nekünk” (litvánoknak, magyaroknak stb.) adott terület, a magyar nép ma is alakul, mint ahogy más népek is – ezt 2015 novemberében, amikor a Közel-Kelet megmozdult, fölösleges részletezni. Bojtár baltisztikai tanulmányai, korábban és ebben a könyvében is, mondhatni, a jelen legaktuálisabb problémáját történelmi, világtörténelmi perspektívában tudják bemutatni.

Korunk legnehezebb problémája, a nacionalizmus. A nacionalizmus a XIX. században progresszív irányzat volt, amelynek új nemzeti nyelveket, nemzeti irodalmakat köszönhetünk. Gondolhatunk akár anyanyelvünkre, a magyarra is, ha valaki egymás mellett olvassa, teszem azt, Besse nyeit és Arany Jánost, akkor tudja, hogy a mai magyar irodalmi nyelv is a XIX. században kezdett kialakulni. Ma a nacionalizmus ellene szegül az integrációnak, zárt szobában lehetlenné akarja tenni, hogy együtt lélegezzünk a világgal. A nacionalizmus olyan probléma, amelynek részesei vagyunk, és amelyet éppen ezért történelmi perspektívában kell látnunk. Na, Bojtárnál ezt a perspektívát lenyűgöző anyagfeltárással kapjuk meg, lebilincselően olvasmányos irállyal. Ez az új könyve.

Vannak, akik egész életükben egy dologgal foglalkoztak, de azért kicsit unalmas hatvan-hetven éven keresztül ugyanazon az egy dolgon ülni. Bojtár, mondjuk, ötven éve ül igen sok dolgon. És még valami, ami eddig nem került szóba, de szeretném szóba hozni: Bojtárnak vannak hősei. Nemcsak a régi történelemben vagy az irodalomban, de személyes hősei is. Ebben a könyvben Václav Havel az egyik, aki mint ilyen jelenik meg. Ha jól emlékszem, a másik, akit vele kapcsolatban említeni

szeretnék, ebben a könyvben talán egyáltalán nem tűnik fel, de ha valaki olvasta Rudolf Chmelnek, az utolsó budapesti csehszlovák nagykövetnek a Kalligramnál magyarul megjelent kötetét (*Jelen és történelem*, 2014), ott Rudi egy hosszú interjúban beszél magyar barátairól. Ebben a sorban Göncz Árpád az első, de benne van Bojtár is. Az ő esetében tehát nem pusztán arról van szó, hogy valaki olvassa a cseh irodalmat és lefordít egy-két kedvenc szerzőt, hanem arról, hogy valóban közvetít, hogy benne él abban a világban, amelyik a szomszédainkhoz vagy a Baltikumhoz kapcsolódik, amelynek egyik tartománya az irodalomtudomány vagy a komparatiztika. Bojtár könyve ebben az értelemben is egy eleven személyiség eleven tanulmányainak gyűjteménye.

A papíromra, amelybe elfelejtettem belenézni, fel volt írva Voigt Vilmos neve. Öt évvel ezelőtt, amikor Bojtár 70 éves volt, az Irodalomtudományi Intézetben kiadtak egy vékony kis füzetet, úgynevezett *Festschrift*-et vagy ünnepi kötetet, *Borostyánkő* címmel (2010). Ebbe Vili tőle szokatlan oldottsággal tárgyalja Bojtárnak nem is annyira a munkásságát, inkább a személyiségét. Rá jellemző módon leginkább azt, hogy Vili csodálatosan gazdag életéhez Bojtár melyik ponton, mivel, hogyan járult hoz-

zá. Nem tudom, itt van-e most Vili? (*Nincs.*) Szóval, van ebben az írásban egy fantasztikusan találó megjegyzése, amely nagyon jól jellemzi Bojtár egész munkásságát. Azt mondja, hogy Bojtár aleatorikus természet. A tárgyi asszociáció a kockadobás, azaz hogy Bojtár véletlenül találja meg a tudományos kompetenciáján belül azokat a konkrét témákat, amelyekben, hadd mondjam kissé nyeglén, megnyilvánul. Minden dicséret Voigt Vilmosnak, aki ezt a jó kifejezést kitalálta.

Mindannyian megérdemeljük, hogy kicsit gúnyosabban, ironikusan beszéljünk vagy mások beszéljenek a munkáinkról, akár egymásról, akár saját magunkról. De hozzátehetem azt is, hogy Pálfalvi Lajos, aki az *ÉS*-ben pár hete recenziót írt Bojtár könyvéről („Miféle kocsmán akarnak ezek túllépni?”, *Élet és Irodalom*, 59, no. 37, 2015. szept. 11), azt mondja, hogy Bojtár kétségbe vonja a tudományos tevékenység értelmét vagy létjogosultságát. Na most, ez éppen magának a tudományos tevékenységnek a lényege, ti. az, hogy az ember állandóan kételkedik abban, hogy – mondjuk, elemi szinten – jó-e egyáltalán, amit csinál. Ennél mélyebben, hogy van-e értelme éppen ezt csinálni? De van egy még mélyebb fokozat is, amikor azt kérdezi az ember, hogy van-e egyáltalán értelme élni? De ez aztán magától megoldódik előbb-utóbb.

© Kovács Lea